

KABUL MÜZESİNDEKİ UYGUR HARFLİ «LEŦĀFET-NĀME»NİN KETEBE KAYDINDAKİ NOT*

Tourkhan GANDJEI

British Museum Yazmaları Add. 7914'ün 142.-157. sayfeleri Ḩocendī'nin *LeŦāfet-nāme*'sini ihtiva eder.¹ Bu eser, yazarın kendisinin de belirttiği gibi, Ḩörezmī'nin *Muħabbet-nāme*'sine bir nazīre (*cevāb*)'dir.² Ḩocendī hem Őekil hem muhteva bakımından halefini yakından takip eder.

İsmi, daha doğrusu mahlası, eserinde birĈok defa belirtilen yazarın hakkında, ecdadının (Tacikistan SSR'in bu günkü Leninabad Şehri olan) Ḩocend Şehrinin yerlisi olduğundan baŐka bilgi yoktur. Nevāyī'nin *Mecālisü 'n-nefā'is*'nde Ḩocendī'den bahsedilmemesi, Nevāyī'nin kendisinden önce gelen Türk Őâirleri hakkındaki bilgisizliğine atfedilebilir. Fakat *Mecālisü 'n-nefā'is*'de Ḩocendī'den kasden bahsedilmemiŐ olması da mümkündür. Biz buna benzer baŐka olaylar da biliyoruz.³ Bunun yanında Nevāyī *LeŦāfet-nāme*'nin Sīdī Aħmed Mīrza tarafından yazıldığını kaydetmektedir.⁴

Gerçekten de Sīdī Aħmed'in edebī ĈalıŐmalarını ispat eden bir Őiiri mevcuttur. Fakat bu eserin adı *Ta'aŐŐuk-nāme*'dir.⁵ *Ta'aŐŐuk-nāme* de *LeŦāfet-nāme* gibi *Deh-nāme* türüne girer ve tamamen *Muħabbet-nāme*'nin tesiri altında yazılmıştır. Bu eser (*Ta'aŐŐuk-nāme*) 839/1435-1436 tarihinde yazılmış ve Őāhruħ'a ithaf edilmiştir. Böylece Nevāyī'nin kendisinin genel bilgisizliğinden doğan bir karıŐıklık iĈerisinde ĈalıŐtıđı anlaŐılmaktadır.

LeŦāfet-nāme'nin ithaf edildiği Emīr-zāde Maħmūd Tarħan'ın ismi bize *LeŦāfet-nāme*'nin yazılıŐ tarihi hakkında pek az yardımcı olur. Köprölü, bu Őahsın da Arslan Ḩoca Tarħan gibi Timür'ün bir ĈađdaŐı ve Türk harflerinin üstadı olduğunu kabul ederek *LeŦāfet-nāme*'nin 14. yüzyılda veya 15. yüzyılın baŐlarında yazıldığını

* Turhan Gencevī'nin bu makalesi, *Annali dell'Istituto Universitrio Orientale di Napoli, Nuova Serie, XIV*, s. 161-164'teki "Note on the Colophon of the «LeŦāfat-nāma» in Uighur Characters from the Kabul Museum" baŐlıklı İngilizcesinden TürkĈeye Dr. AyŐe Gül Sertkaya tarafından ĈevrilmiŐtir.

1 Krş. Rieu, *Cat. Of. The Turkish Mss.*, 287 vd.

2 Brit. Mus. Add. 7914, varak 144b.

3 T. Gandjei, "Note on an unknown poem of Haidar in Uighur Characters, (Haydar'ın Uygur yazısı ile yazılmış bilinmeyen bir Őiiri üzerine notlar)", *A Locust's Leg. Studies in honour of S. H. Takizadeh, (London 1962)*, 65 vd.

4 *Macālis an Nafā'is*, TaŐkent, 1961, s. 201.

5 Brit. Mus. Add. 7914, varak 273-289; krş. Rieu, *a. g. e.*, s. 289 vd.

tahmin eder.⁶ *Leṭāfet-nāme*'nin elde olan biricik nüshası British Museum'da bulunan ve Arap harfleri ile 911/1509'da Herat'ta istinsah edilen el yazmasıdır. Uygur harfleri ile yazılan ve birinci nüshadan daha eski bir tarihte istinsah edilen ikinci bir nüsha Kabul müzesinde tespit edilmiştir.⁷ Bu nushanın bulunması muhakkak ki yazar ve eseri hakkında yeni araştırmalara yol açacak ve bu da karşılaştırmalı yayının yapılmasını sağlayacaktır. Ketebe kaydı şöyle devam eder:

*tamām boldı leṭāfet-nāme.
biçin yıl. zu'lka'de ayı
-nıñ on ikiside.
pençşembe küni.
tārīh sekiz yüz toksan
üçte.
«Leṭāfet-nāme burada sona erdi.
maymun yılı, zu'l-kade ayı-
nın on ikisinde,
perşembe günü.
tarih: sekiz yüz doksan
üçte».* (= 10 Temmuz 1488)

Bu el yazması metnin karşılaştırmalı yayınında, daha eski bir tarihe sahip olduğu için, esas alınabilir.⁸

Bu buluşun kıymeti yazmanın istinsah tarihinde yatar. Timür zamanında Uygur yazısı ile yazılan edebî ve dinî çeviriler istinsah tarihi sırasıyla aşağıda belirtilmiştir.

- 835/1431 *Sirāciü 'l-kulüb, Mes'ele kitābi* ve *Muḥabbet-nāme*'yi muhtevi bir derlemeyi istinsah eden Manşür Baḫşı'dır. Bu yazma Yezd şehrinde ve Emîr Celālî 'd-Dīn için hazırlanmıştır.⁹
- 838/1435 Manşür Baḫşı tarafından istinsah edilen *Baḫtiyār-nāme*¹⁰
- 840/1436 Herat'ta Malik Baḫşı tarafından istinsah edilen *Tezkiretü 'l-evliyā* ve *Mi'rāc-nāme*'yi ihtiva eden yazma¹¹
- 843/1439 Herat'ta Kara Sā'il Şems tarafından istinsah edilen *Kutatḡu Bilig*¹²
- 818/1444 Semerkant'ta Zeynü 'l-Ābidīn tarafından istinsah edilen *'Atebetü 'l-Hakā'ik*.

Bu müstensihe ait iki tane çok güzel yazı örneği de vardır.¹³

6 *İslâm Ansiklopedisi*, III, s. 282.

7 Tanımlama amacıyla bu el yazmasına dikkatimi çektiği ve ketebe kaydı da dahil bana üç fotokopi verdiği için meslekdaşım Dr. D. N. Mackenzie'ye minnettarım.

8 Meslekdaşım Dr. A. D. H. Bihar çok nazik davranarak benim için bütün metnin bir mikrofilmini yaptı ve ben bu yüzden metnin bir karşılaştırmalı metnini yapmayı amaçladım.

9 Brit. Mus. Or. 8193; yazmanın tam bir tanımı için bk. G. L. M. Clauson, "A hitherto unknown Turkish manuscript in «Uighur» characters", *JRAS*, 1928, s. 99-130.

10 *Cat. of the Persian, Turkish... Mss. in the Bodleian Library*, 1181.

11 Krş. Blochet, *Cat. des mss. Turcs*, I, s. 254 vd.

12 Krş. R. R. Arat, *Kutatḡu Bilig*, I, İstanbul, 1947, s. XXXIII vd.

13 Edib ahmed b. Mahmud Yükneci, *Atebetü'l-Hakayık*, yayımlayan: R. R. Arat, İstanbul, 1951, s. 20 vd.

Bunların yanında Farsça bir el yazması *Külliyât-ı 'Aṭṭâr*'ın ketebe kaydı, British Museum'da Türk ve Uygur yazısı ile bulunmaktadır.¹⁴ Bu yazma, Nizâmî 'd-Dīn el Ḥasanî tarafından 862/1458 tarihinde Dilman'da Şâhrûḥ b. el-Emîr Kiâ'ya ithaf edilerek yazılmıştır.¹⁵

Eğer, bu istisna ketebe kaydını bir tarafa bırakırsak, Uygur yazısı ile yazılan eserlerin 835-848/1431-1444 tarihleriyle sınırlı olduğunu görürüz. Timür'ün sarayında Timür neslinin son fertlerine kadar Uygur harflerinin kullanıldığı bilinmekte ise de¹⁶ Şâhrûḥ devri haricinde, bugüne kadar Uygur harfleri ile yazılmış hiçbir dinî ve edebî eserin varlığı bilinmemektedir. Ḥocendî'nin *Letâfet-nâme*'sinin yeni bulunan bu yazması bu tarihi 45 yıl kadar ileri atmaktadır.

Görüldüğü gibi Türkçe eserleri Uygur harfleri ile yazma işine, 835/1431 tarihinde ve büyük bir ihtimalle bu eserlerin en eski kopyelerinin ithaf edildiği Emîr Celâlû 'd-Dīn'in teşvikiyle başlanmıştır.

Barthold bu Emîr Celâlû 'd-Dīn'i Şâhrûḥ zamanında yaşamış ve tanınmış bir şahsiyet olan Celâlû 'd-Dīn Fîrûz Şâh¹⁷ ile tanımlarken, Clauson bu açıklamadan habersiz Emîr Celâlû 'd-Dīn'in bilinmeyen bir kimse olduğunu ileri sürmüştür.¹⁸ Köprülü¹⁹ ve Togan²⁰ Barthold'un bu açıklamasını üzerinde daha fazla inceleme yapmadan kabul etmişlerdir. Halbuki Yezd şehrinin Timürlüler zamanındaki tarihinin yakından incelenmesi Barthold'un Emîr Celâlû 'd-Dīn hakkındaki görüşünün kabul edilemeyeceğini göstermektedir. Gerçekte Celâlû 'd-Dīn Fîrûz Şâh ile Yezd şehri arasında hiçbir bağ mevcut değildir. Esasında, bu şehir Şâhrûḥ zamanında Celâlû 'd-Dīn Mir Çakmak²¹ adlı bir valinin çalışmaları sayesinde bir zenginlik devri geçirmiştir.

Bu Emîr hakkında parça parça bir takım malumat mevcuttur. Emîr Çakmak'-ın²² ismine, Bâyezîd'e karşı sefere geçen Timür'le anlaşılan emirler arasında rastlarız. 817/1414 tarihinde Emîr Çakmak, Emîr Sulṭân Bâyezîd Barlas ile birlikte Abarkûḥ²³ şehrini fethetmek üzere Şâhrûḥ tarafından gönderilmişti. Şâhrûḥ'un Azerbaycan ve

14 *Brit. Mus. Quarterly*, VI, 1931-1932, s. 78.

15 Hakkında bk. Zahir al-Dīn b. Naşir al-Dīn Mar'aşî, *Tarih-i Gilan va Mâzandarân*, yayımlayan: H. L. Rabino, Raşt, 1320, s. 277 vd.

16 W. Barthold, *Turkestan down to the Mongol Invasion*, 2. baskı, Leyden 1928, s. 51.

17 "Un nouveau manuscrit en écriture ouigoure au Mus'e Britannique", *DRAN-B*, 1924, s. 57.

18 G. L. M. Clauson, "A hitherto unknown Turkish manuscript in «Uighur» characters", *JRAS*, 1928, s. 127.

19 *İslâm Ansiklopedisi*, III, s. 282.

20 *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III, s. 528.

21 Ja'far b. Muh Ja'farî, *Tarih-i Yazd*, Yayımlayan: I. Afşar, Tehran 1338, s. 45, 75, 147, 152 ve 159'un devamları.

22 Nizâm ed-Dīn Şamî, *Zafar-nama*, Yayımlayan: F. Tauer, Praha, 1937-56, s. 255.

23 Kamâl al-Dīn 'Abd al-Razzak Samarkandî, *Maṭla'-i Sa'dain va majma'-i Bahrain*, Yayımlayan: M. Shafi', Lahore, 1360, s. 277.

Irak'a yaptığı ikinci seferinde Yezd'den gelen Emîr Çakmak Ray²⁴ şehrinde Şâhrûh ile birleşti. (14 Ramazan 832/1429) ve bu seferden sonra 833/1430 tarihinde sultanlıktaki Yezd şehrine dönmek üzere izin aldı.²⁵ Emîr Çakmak'ın ve karısı Fâtîma Hatun'un Yezd Şehrindeki değerli çalışmalarının 824, 830, 834, 845 tarihlerini taşıması ve Emîr Çakmak'ın Şâhrûh'un ölümünden sonraya kadar makamından ayrılmaması, onun, oldukça uzun bir müddet Yezd şehrinin valisi olarak kaldığını bize kabul ettirmektedir.

Bu hadiselerin ışığı altında emniyetle söyleyebiliriz ki yazmadaki Mîr Celâlî 'd-Dîn, Emîr Celâlî 'd-Dîn Çakmak'tan başkası değildir.

Uygur alfabesinin Timür zamanında resmi muhaberelede olduğu kadar dinî ve edebî eserlerde de kullanılması Timür zamanı geleneklerine sadık kalan bir müslüman Türk emirin şahsî sempatisindedir. En eski Uygur harfli yazmayı istinsah eden Mansur Bahşı sıradan bir katip değil aynı zamanda bir şiirinden de görüldüğü gibi başlı başına bir şairdi.²⁶ Kifayetsiz olduğu halde, Arap ve Fars asıllı kelimelerle dolu olan Türkçe metinlerde Uygur alfabesinin kullanılması, bu alfabenin, bir süs ve aynı zamanda bir geleneğin devam ettirilmesi isteğinin gösterilmesi şeklinde açıklanabilir. Uygur yazısının, ihtiyaç dolayısı ile kullanılmadığı, Türkçe metinlerde Uygurca kelimelerin altlarına anlamı açıklamak için Arapça kelimelerle şerhler konulmasında görülebilir.

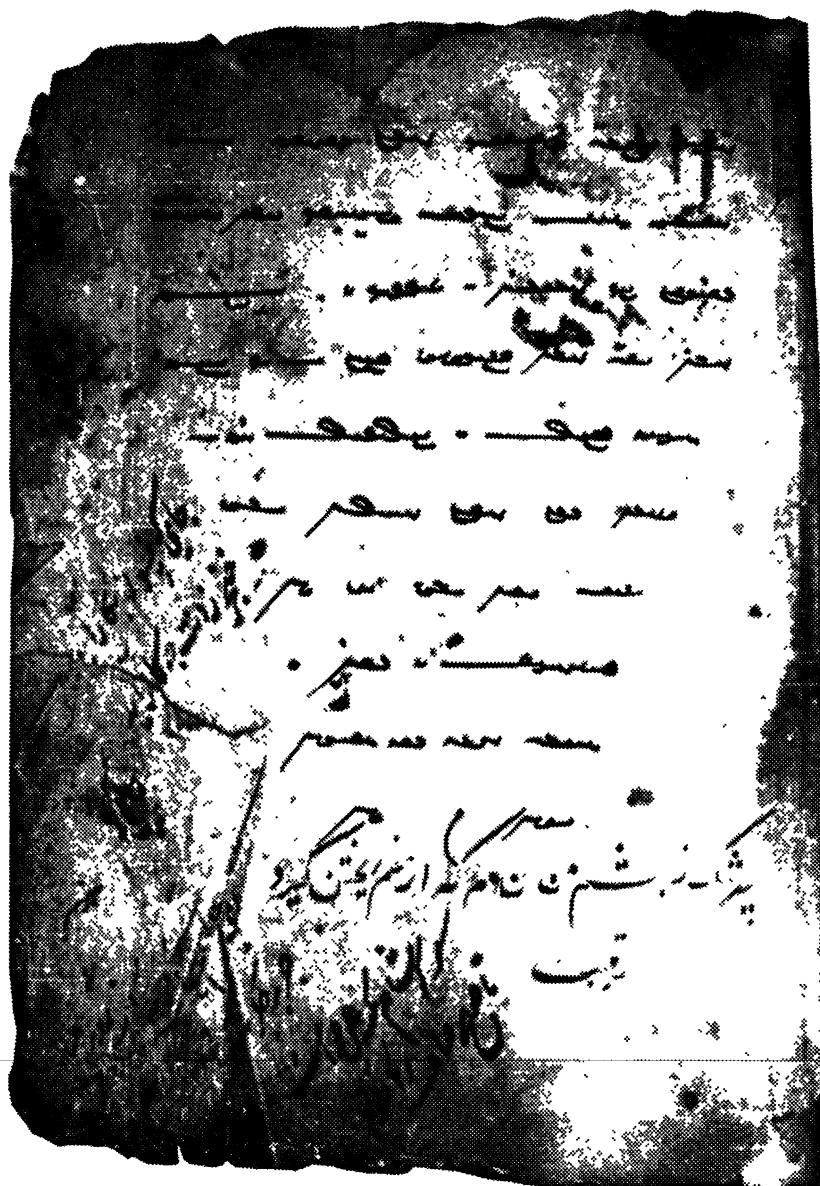
Timür zamanı kültür merkezlerinden olan ve aynı zamanda Çağatay edebiyatının gelişmesinde büyük rol oynayan Semerkand ve Herat şehirlerinde bile yaşayanların çoğunluğunun İranlı olması dolayısı ile R. R. Arat²⁷ tarafından ileri sürülen Uygurca yazan ve okuyan bir zümrenin bulunduğu fikri, akamete uğrar. Ki bu şehirler arasında Yezd şehrinin bütün halkı İranlı ('*Tâcîk*') idi. Böylece yukarıda bahsedildiği gibi Uygurca yazan ve okuyan bir zümrenin mevcudiyetinin imkânsızlığı ortaya çıkmış olur. Hülâsa, bugünkü bilgimizle Timür ülkesinin bilinmeyen bir köşesinde 893/1488 tarihinde Uygur yazısı ile yazılan *Leîâfet-nâme*, sadece bir geleneğe sadık kalmak için yarım yüzyıldan fazla süregelen bir görüşün son örneği olmak özelliğini taşımaktadır.

24 Maîla', s. 603.

25 Maîla', s. 624.

26 G. L. M. Clauson, "A hitherto unknown Turkish manuscript in «Uighur» characters", *JRAS*, 1928, s. 127.

27 R. R. Arat, "Bir yazı nümunesi münasebetile", *Fuad Köprülü Armağanı/Mélanges Fuad Köprülü*, İstanbul, 1953, s. 18.

Letâfet-nâme'nin Uygur harfli yazmasının ketebe sayfası